

ਆਰਟੀਫੀਸ਼ੀਅਲ ਇੰਟੈਲੀਜੈਂਸ ਅਤੇ ਆਨਲਾਈਨ ਗਿਆਨ ਸਰੋਤ

ਆਰਟੀਫੀਸ਼ੀਅਲ ਇੰਟੈਲੀਜੈਂਸ ਜਾਂ ਬਣਾਉਣੀ ਬੁੱਧੀ ਤੋਂ ਭਾਵ ਮਸ਼ੀਨਾ ਅਤੇ ਸਾਫਟਵੇਅਰ ਅਧਾਰਿਤ ਬੁੱਧੀ ਹੈ। ਆਰਟੀਫੀਸ਼ੀਅਲ ਇੰਟੈਲੀਜੈਂਸ ਦੇ ਪਿਤਾਮਾ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਜੌਹਨ ਮੈਕਕਾਰਥੀ ਅਨੁਸਾਰ ਆਰਟੀਫੀਸ਼ੀਅਲ ਇੰਟੈਲੀਜੈਂਸ “ਬੁੱਧੀਮਾਨ ਮਸ਼ੀਨਾਂ ਬਣਾਉਣ ਦਾ ਵਿਗਿਆਨ ਅਤੇ ਇੰਜੀਨੀਅਰਿੰਗ”¹ ਹੈ। ਸਮਕਾਲ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਸੋਚਣ, ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕਰਨ, ਯਾਦ ਰੱਖਣ ਦਾ ਕੰਮ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਬੁੱਧੀ ਦੀ ਥਾਂ 'ਤੇ ਕੰਪਿਊਟਰ ਭਾਵ ਆਰਟੀਫੀਸ਼ੀਅਲ ਇੰਟੈਲੀਜੈਂਸ ਵੱਲ ਰੁਝਾਨ ਵਧ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਅੱਜ-ਕੱਲ੍ਹ ਸਰਕਾਰ, ਉਦਯੋਗ, ਸੁਰੱਖਿਆ, ਟਰਾਂਸਪੋਰਟ, ਸਿੱਖਿਆ, ਗਿਆਨ ਆਦਿ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿਚ ਆਰਟੀਫੀਸ਼ੀਅਲ ਇੰਟੈਲੀਜੈਂਸ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਵੱਡੇ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਸ ਖੋਜ ਪੱਤਰ ਵਿਚ ਸਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇ ਸਵਾਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਆਰਟੀਫੀਸ਼ੀਅਲ ਇੰਟੈਲੀਜੈਂਸ ਗਿਆਨ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਕਿਵੇਂ ਕੰਮ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਆਮ ਕਰਕੇ ਮੰਨ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਦੋਂ ਮਨੁੱਖੀ ਬੁੱਧੀ ਕਿਸੇ ਡਾਟੇ ਦਾ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕਰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਵਿਚ ਅਧਿਐਨ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਦੀ ਨਿੱਜਤਾ, ਭਾਵੁਕਤਾ ਆਦਿ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਡਾਟੇ ਦੇ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਸਿੱਟਿਆਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮਨੁੱਖੀ ਬੁੱਧੀ ਡਾਟੇ ਦੇ ਅਧਿਐਨ ਸਮੇਂ ਆਪਣਾ ਕੋਈ ਨਿੱਜ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਜਾਂ ਕੋਈ ਭਾਵੁਕ ਸਾਂਝ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਨਤੀਜਿਆਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਵੱਖਰਾ ਕੋਣ ਦੇ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਇਹ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਆਰਟੀਫੀਸ਼ੀਅਲ ਇੰਟੈਲੀਜੈਂਸ ਨਿਰੋਲ ਰੂਪ ਵਿਚ ਮਸ਼ੀਨ ਅਧਾਰਿਤ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਉਹ ਨਤੀਜੇ ਦੇਣ ਦੇ ਕਾਬਿਲ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮਨੁੱਖੀ ਬੁੱਧੀ ਕਿਤੇ ਨਾ ਕਿਤੇ ਆਪਣਾ ਪੱਖ-ਪਾਤ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਪੇਪਰ ਵਿਚ ਗਿਆਨ ਅਤੇ ਸੂਚਨਾ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਆਰਟੀਫੀਸ਼ੀਅਲ ਇੰਟੈਲੀਜੈਂਸ ਦੀ ਕਾਰਜ ਵਿਧੀ, ਇੰਟਰਨੈੱਟ 'ਤੇ ਉਪਲਬਧ ਗਿਆਨ ਸਰੋਤਾਂ ਦੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਅਤੇ ਇਸ ਰਾਜਨੀਤੀ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਨਤੀਜਿਆਂ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਾਂਗੇ।

ਡਾ. ਸਟਾਲਿਨਜੀਤ ਸਿੰਘ
ਸਹਾਇਕ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ
ਬਾਬਾ ਫਰੀਦ ਕਾਲਜ
ਬਠਿੰਡਾ
9780614402
stalinjeetbrar
@gmail.com

ਰਮਨਪ੍ਰੀਤ ਕੌਰ
ਸਹਾਇਕ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ
ਖ਼ਾਲਸਾ ਕਾਲਜ ਫ਼ਾਰ
ਵਿਮੈਨ, ਸਿੱਧਵਾਂ ਖ਼ੁਰਦ

ਅਜੋਕੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਇੰਟਰਨੈੱਟ ਦੇ ਯੁੱਗ ਵਿਚ ਗਿਆਨ ਜਾਂ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦੇ ਵੱਡੇ ਸਰੋਤ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸਰਚ ਇੰਜਣ ਮੰਨੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਸਰਚ ਇੰਜਣ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸਰਵਰਾਂ ਉਪਰ ਬਾਈਨਰੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਉਪਲੱਭਧ ਡਾਟੇ ਨੂੰ ਪ੍ਰੋਸੈਸ ਕਰਕੇ ਮੰਗੀ ਗਈ ਜਾਣਕਾਰੀ ਅਨੁਸਾਰ ਨਤੀਜਾ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਡਾਟੇ ਨੂੰ ਪ੍ਰੋਸੈਸ ਕਰਨ ਲਈ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਐਲਗੋਰਿਦਮ ਵਰਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਅੱਜ ਦੇ ਯੁੱਗ ਵਿਚ ਵਰਤੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਐਲਗੋਰਿਦਮ ਮਸ਼ੀਨ ਲਰਨਿੰਗ ਅਤੇ ਡੀਪ ਲਰਨਿੰਗ ਉਪਰ ਅਧਾਰਿਤ ਹਨ। ਇਹ ਐਲਗੋਰਿਦਮ ਉਹਨਾਂ ਸਵਾਲਾਂ ਦੇ ਜਵਾਬ ਦੇਣ ਲਈ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਵਰਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਇਕ ਸਹੀ ਉੱਤਰ ਨਹੀਂ ਹੈ ਸਗੋਂ ਇਕ

ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਸਹੀ ਉੱਤਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਐਲਗੋਰਿਦਮ ਸਿਰਫ਼ ਮਨੁੱਖ ਵੱਲੋਂ ਦਿੱਤੇ ਡਾਟੇ ਨੂੰ ਪ੍ਰੋਸੈਸ ਕਰਕੇ ਹੀ ਨਤੀਜਾ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਇੱਥੇ ਸਵਾਲ ਇਹ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਡਾਟਾ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸਰਵਰਾਂ ਉੱਪਰ ਉਪਲਬਧ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਵੀ ਸਰਚ ਇੰਜਣ ਨੇ ਐਲਗੋਰਿਦਮ ਦੀ ਮਦਦ ਨਾਲ ਪ੍ਰੋਸੈਸ ਕਰਕੇ ਕੋਈ ਜਾਣਕਾਰੀ ਜਾਂ ਗਿਆਨ ਦੇਣੀ ਹੈ, ਕੀ ਉਹ ਡਾਟਾ ਨਿਰਪੱਖ ਹੈ? ਕਿਸੇ ਇਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਧਿਰ ਦਾ ਪੱਖ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਪੂਰ ਰਿਹਾ ਜਾਂ ਸਰਵਰਾਂ ਉੱਪਰ ਉਪਲਬਧ ਡਾਟੇ ਉੱਪਰ ਕਿਸੇ ਇਕ ਵਰਗ ਦੀ ਇਜ਼ਾਰੇਦਾਰੀ ਤਾਂ ਨਹੀਂ। ਕਿਉਂਕਿ ਆਰਟੀਫੀਸ਼ੀਅਲ ਇੰਟੈਲੀਜੈਂਸ ਦੌਰ ਵਿਚ ਕੋਈ ਵੀ ਸਾਫਟਵੇਅਰ ਜਾਂ ਮਸ਼ੀਨ ਮਨੁੱਖ ਵੱਲੋਂ ਵਰਚੁਅਲ ਸਰੋਤਾਂ ਉੱਪਰ ਅਪਲੋਡ ਕੀਤੇ ਡਾਟੇ ਨੂੰ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਐਲਗੋਰਿਦਮਾਂ ਦੀ ਮਦਦ ਨਾਲ ਪ੍ਰੋਸੈਸ ਕਰਕੇ ਨਤੀਜੇ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਖੋਜ ਪੇਪਰ ਵਿਚ ਸਰਵਰਾਂ ਉੱਪਰ ਉਪਲਬਧ ਡਾਟੇ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕਰਨ ਦਾ ਵੀ ਯਤਨ ਕਰਾਂਗੇ।

ਇੰਟਰਨੈੱਟ ਟੈਕਨਾਲੋਜੀ ਅਮਰੀਕੀ ਫੌਜ ਵੱਲੋਂ ਆਪਣੇ ਸੰਦੇਸ਼ ਭੇਜਣ ਦੀ ਲੋੜ ਵਿਚੋਂ ਉਪਜਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਨਿਰੰਤਰ ਵਿਕਾਸ ਕਰਦੀ-ਕਰਦੀ ਅੱਜ ਇਸ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਮਹਿਸੂਸ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜਿੱਥੇ ਇੰਟਰਨੈੱਟ ਦੀ ਅਣਹੋਂਦ ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਇਕ ਵੱਡੀ ਰੁਕਾਵਟ ਬਣ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਸਤਹੀ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਦੇਖਣ ਤੋਂ ਮਹਿਸੂਸ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇੰਟਰਨੈੱਟ ਇਕ ਨਿਰਪੱਖ ਵਰਤਾਰਾ ਹੈ। ਪਰ ਅਸਲ ਵਿਚ ਇੰਟਰਨੈੱਟ ਇਕ ਸਮਾਜਕ ਉਤਪਤੀ ਹੈ ਅਤੇ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਸਮਾਜਕ, ਆਰਥਿਕ ਤੇ ਰਾਜਨੀਤਕ ਪੱਖੋਂ ਸਾਧਨ ਸੰਪੰਨ ਲੋਕਾਂ ਵੱਲੋਂ ਗੈਰ ਸਾਧਨ ਸੰਪੰਨ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਗ੍ਰਾਸ਼ੀਏ 'ਤੇ ਧੱਕਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਠੀਕ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇੰਟਰਨੈੱਟ ਦਾ ਵਰਤਾਰਾ ਵੀ ਅਜਿਹੀ ਸਮਾਜਕ ਹਾਲਤ ਤੋਂ ਅਭਿੱਜ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇੰਟਰਨੈੱਟ ਉਪਰਲੇ ਗਿਆਨ ਸਰੋਤਾਂ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਮੋਟੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਇੰਟਰਨੈੱਟ ਦੀ ਸੰਸਾਰ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਵਰਗ ਵੰਡ ਨੂੰ ਸਮਝਣਾ ਬਹੁਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। 'World Internet Statis ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ 21ਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਦੂਜੇ ਦਹਾਕੇ ਦੇ ਅਖੀਰ ਤਕ ਦੁਨੀਆਂ ਦੀ 67 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਦੇ ਲਗਭਗ ਆਬਾਦੀ ਇੰਟਰਨੈੱਟ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਅੰਕੜਿਆਂ ਅਨੁਸਾਰ 'ਗਲੋਬਲ ਸਾਊਥ' (ਏਸ਼ੀਆ, ਅਫਰੀਕਾ, ਲੈਟਿਨ ਅਮਰੀਕਾ) ਵਿਚ ਇੰਟਰਨੈੱਟ ਦੇ 76 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਅਬਾਦੀ ਉਪਭੋਗੀ ਹੈ ਅਤੇ 'ਗਲੋਬਲ ਨੌਰਥ' (ਅਮਰੀਕਾ, ਯੂਰਪ, ਆਸਟਰੇਲੀਆ) ਦੀ 24 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਅਬਾਦੀ ਉਪਭੋਗੀ ਹੈ।¹ ਇੱਥੇ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸਵਾਲ ਇਹ ਉੱਠਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਕੁੱਲ ਇੰਟਰਨੈੱਟ ਦਾ ਤੀਜਾ ਹਿੱਸਾ ਉਪਭੋਗੀ 'ਗਲੋਬਲ ਸਾਊਥ' ਹੈ ਪਰ ਇੰਟਰਨੈੱਟ ਉੱਪਰ ਗਿਆਨ ਜਾਂ ਸੂਚਨਾ ਪਾਉਣ ਵਾਲਿਆਂ ਅਤੇ ਗਿਆਨ ਸੂਚਨਾ ਦੇ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਵਿਚ 'ਗਲੋਬਲ ਸਾਊਥ' ਦੀ ਹਿੱਸੇਦਾਰੀ ਕਿੰਨੀ ਹੈ? ਉਦਾਹਰਣ ਲਈ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿਕੀਪੀਡੀਆ ਵੈਬਸਾਈਟ ਦੇ ਅੰਕੜੇ ਦੇਖੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ। 'ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿਕੀਪੀਡੀਆ ਸੰਸਾਰ ਦੀਆਂ ਵੱਧ ਦੇਖੀਆਂ ਜਾਣ ਵਾਲੀਆਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਭਾਸ਼ੀ ਸਿਖਰਲੀਆਂ ਦਸ ਵੈੱਬਸਾਈਟਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਹੈ।'² ਅੰਕੜਿਆਂ ਅਨੁਸਾਰ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿਕੀਪੀਡੀਆ ਉੱਪਰ ਉੱਤਰੀ ਅਮਰੀਕਾ ਅਤੇ ਯੂਰਪ ਦੇ 20 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਲੋਕ ਹੀ 80 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਸਮੱਗਰੀ ਨੂੰ ਸੰਪਾਦਿਤ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿਕੀਪੀਡੀਆ ਉੱਪਰ ਯੂਰਪ ਅਤੇ ਉੱਤਰੀ ਅਮਰੀਕਾ ਬਾਰੇ 84 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਲੇਖ ਹਨ।³ '2014 ਦੀ ਖੋਜ ਮੁਤਾਬਕ 'ਗਲੋਬਲ ਸਾਊਥ' ਬਾਰੇ ਲੇਖ 'ਗਲੋਬਲ ਨੌਰਥ' ਵੱਲੋਂ ਲਿਖੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ।⁴ 'Whose Knowledge' ਅਮਰੀਕਾ ਦੀ ਇਕ ਸੰਸਥਾ ਹੈ ਜੋ ਇੰਟਰਨੈੱਟ ਉੱਪਰ ਉਪਲੱਭਧ ਗਿਆਨ ਸਮੱਗਰੀ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕਰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਇੰਟਰਨੈੱਟ ਦੇ ਗਿਆਨ ਸਰੋਤਾਂ ਦੇ ਵਿਕੇਂਦਰੀਕਰਨ ਲਈ ਸੰਘਰਸ਼ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ। Whose Knowledge ਦੀ ਕੋ-ਫਾਉਂਡਰ ਅਨੁਸੂਈਆ ਆਪਣੇ ਖੋਜ ਪੇਪਰ ਵਿਚ ਲਿਖਦੀ ਹੈ ਕਿ "ਇੰਟਰਨੈੱਟ ਉੱਪਰ ਸਾਰੇ ਲੋਕ ਬਰਾਬਰ ਜੁੜੇ ਹੋਏ ਹਨ ਪਰ ਇਸ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਇਸ ਦਾ ਝੁਕਾਅ ਪੱਛਮੀ ਅਤੇ ਗੈਰੇ ਲੋਕਾਂ ਵੱਲ ਵੱਧ ਕਿਉਂ ਹੈ।"⁵ ਉਹ ਆਪਣੀ ਸੰਸਥਾ ਰਾਹੀਂ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਦੋ ਸਵਾਲ ਜ਼ਰਦਾਰ ਢੰਗ ਨਾਲ ਉਠਾਉਂਦੀ ਹੈ-

1. ਗਿਆਨ ਉਤਪਾਦਨ ਵਿਚ ਹਿੱਸੇਦਾਰੀ ਕਿਸ ਦੀ ਅਤੇ ਕਿੰਨੀ ਹੈ?
2. ਕੀ ਆਨਲਾਈਨ ਗਿਆਨ ਸਰੋਤਾਂ ਦੀ ਵਿਭਿੰਨਤਾ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰੱਖ ਸਕਦੇ ਹਾਂ?

ਪੇਪਰ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿਚ ਵਿਚਾਰ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਸਰਚ ਇੰਜਣ ਐਲਗੋਰਿਦਮਾਂ ਦੀ ਮਦਦ ਨਾਲ ਉਪਲਬਧ ਡਾਟੇ ਨੂੰ ਪ੍ਰੋਸੈਸ ਕਰਕੇ ਹੀ ਨਤੀਜਾ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਇੱਥੇ ਇਕ ਸਵਾਲ ਹੋਰ ਉੱਠਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇੰਟਰਨੈੱਟ ਉੱਪਰ ਉਪਲਬਧ ਇੰਨੇ ਪੱਖਪਾਤੀ ਅੰਕੜਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਕੋਈ ਸਰਚ ਇੰਜਣ ਨਿਰਪੱਖ ਨਤੀਜਾ ਦੇ ਸਕਦਾ ਹੈ? ਇਸ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕਰਨ ਲਈ ਵਰਚੁਅਲ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਨਿੱਧ ਵੈੱਬਸਾਈਟ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿਕੀਪੀਡੀਆ ਨੂੰ ਦੇਖ ਸਕਦੇ ਹਾਂ।

ਵਿਕੀਪੀਡੀਆ 15 ਜਨਵਰੀ 2001 ਨੂੰ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਵੈੱਬਸਾਈਟ ਪਰੰਪਰਿਕ ਵੈੱਬਸਾਈਟਾਂ

ਨਾਲੋਂ ਇਕ ਵੱਖਰੇ ਕਿਸਮ ਦੀ ਵੈਬਸਾਈਟ ਹੈ। ਵਿਕੀਪੀਡੀਆ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਸੰਸਥਾ ਜਾਂ ਅਦਾਰੇ ਨੇ ਨਹੀਂ ਬਣਾਇਆ ਸਗੋਂ ਇਸਨੂੰ ਲੋਕਾਂ ਦੁਆਰਾ ਸਮੂਹਿਕ ਰੂਪ ਵਿਚ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸਰੋਤਾਂ ਦੀ ਮਦਦ ਨਾਲ ਗਿਆਨ ਦਾ ਬਣਾਇਆ ਹੈ। ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿਕੀਪੀਡੀਆ ਬਾਰੇ ਕੁਝ ਤੱਥ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹਨ-

1. ਵਿਸ਼ਵ ਦੇ 20 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ (ਉਤਰ ਅਮਰੀਕਾ ਅਤੇ ਯੂਰਪ ਦੇ ਗੋਰੇ ਮਰਦ ਸੰਪਾਦਕ) ਮੌਜੂਦਾ ਵਿਕੀਪੀਡੀਆ ਦੇ 80 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਹਿੱਸੇ ਨੂੰ ਸੰਪਾਦਿਤ ਕਰਦੇ ਹਨ।
2. ਵਿਕੀਪੀਡੀਆ ਦੇ 10 ਸੰਪਾਦਕਾਂ ਪਿੱਛੇ ਕੇਵਲ ਇਕ ਔਰਤ ਸੰਪਾਦਕ ਹੈ।
3. ਵਿਕੀਪੀਡੀਆ ਦੇ 84 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਲੇਖ ਯੂਰਪ ਅਤੇ ਉਤਰੀ ਅਮਰੀਕਾ 'ਤੇ ਕੇਂਦਰਿਤ ਹਨ।
4. ਗਲੋਬਲ ਸਾਊਥ ਬਾਰੇ ਲੇਖ ਗਲੋਬਲ ਨੌਰਥ ਵੱਲੋਂ ਲਿਖੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਵਿਕੀਪੀਡੀਆ ਗਿਆਨ ਮੁਫਤ ਜ਼ਰੂਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਇਸ ਦੀ ਪਹੁੰਚ ਨਿਰਪੱਖ ਨਹੀਂ ਜਾਪਦੀ। ਇਕ ਹੋਰ ਉਦਾਹਰਨ ਲਈ ਹੇਠ ਦਿੱਤੀ ਤਸਵੀਰ ਦੇਖੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਤਸਵੀਰ ਵਿਚ ਦਿੱਖ ਰਿਹਾ ਚਿੱਟਾ ਰੰਗ ਵਿਕੀਪੀਡੀਆ ਦੇ ਉਹਨਾਂ ਆਰਟੀਕਲਾਂ ਨੂੰ ਦਰਸਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਆਰਟੀਕਲਾਂ ਵਿਚ ਨਕਸ਼ੇ (Google Map) ਦੇ ਲਿੰਕ ਪਾਏ ਹੋਏ ਹਨ ਭਾਵ ਕਿਸੇ ਭੂਗੋਲਿਕ ਖੇਤਰ ਬਾਰੇ ਆਰਟੀਕਲ ਹਨ। ਇਸ ਨੂੰ ਏਦਾਂ ਵੀ ਸਮਝਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਚਿੱਟੇ ਰੰਗ ਵਾਲੀਆਂ ਥਾਵਾਂ ਉਪਰ ਵਿਕੀਪੀਡੀਆ ਦੇ ਆਰਟੀਕਲ ਬਣੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਇਹ ਆਰਟੀਕਲ 'ਗਲੋਬਲ ਨੌਰਥ' 'ਤੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਕੇਂਦਰਿਤ ਹਨ। ਇਸ ਤਸਵੀਰ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕਿ ਮਹਿਸੂਸ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ 'ਗਲੋਬਲ ਸਾਊਥ' ਵਿਚ ਮੁਕਾਬਲਤਨ ਪਿੰਡਾਂ, ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਜਾਂ ਆਬਾਦੀ ਦੀ ਸੰਘਣਤਾ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਹੈ ਪਰ ਅਸਲ ਵਿਚ ਅਸਲੀਅਤ ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ ਹੈ।

ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਜਦੋਂ ਕੋਈ ਵੀ ਐਲਗੋਰਿਦਮ ਵਿਕੀਪੀਡੀਆ ਦੇ ਭੂਗੋਲਿਕ ਕੋਆਰਡੀਨੇਟਸ

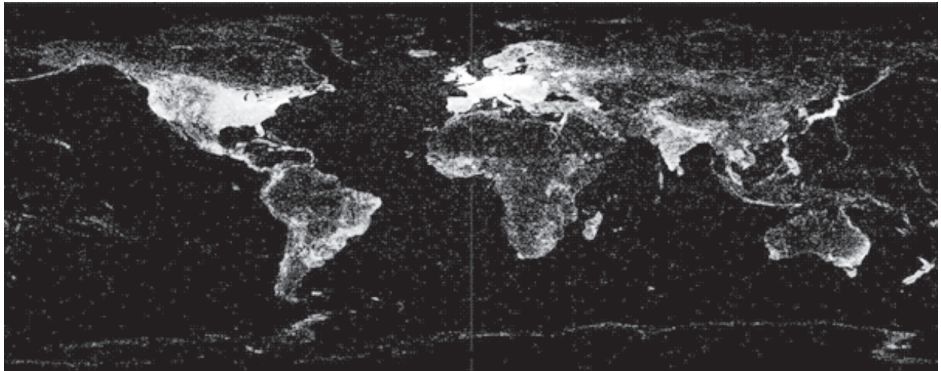

Figure 1.1: 'Density Map of All Geographic Coordinates'

(Geographic Coordinates) ਨਾਲ ਸਬੰਧਿਤ ਡਾਟੇ ਨੂੰ ਪ੍ਰੈਸੈਸ ਕਰਕੇ ਕੋਈ ਨਤੀਜਾ ਦੇਵੇਗਾ ਤਾਂ ਯਕੀਨਨ ਉਹ ਨਤੀਜਾ ਪੱਖਪਾਤੀ ਹੋਵੇਗਾ। ਇਹਨਾਂ ਕੁਝ ਅੰਕੜਿਆਂ ਤੋਂ ਇਹ ਤਾਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਿੱਥੇ ਗਿਆਨ ਉਤਪਾਦਕਾਂ ਅਤੇ ਉਤਪਾਦਤ ਡਾਟੇ ਵਿਚ ਪਾੜਾ ਐਨਾ ਵੱਡੀ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਹੋਵੇਗਾ ਉਥੇ ਹਾਸ਼ੀਏ 'ਤੇ ਧੱਕੇ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਗਿਆਨ ਵੀ ਹਾਸ਼ੀਏ 'ਤੇ ਹੀ ਹੋਵੇਗਾ। ਇੱਥੋਂ ਇਹ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਿਸੇ ਵੀ ਸਰਚ ਇੰਜਣ ਨੇ ਜਿਹੜੇ ਡਾਟੇ ਨੂੰ ਪ੍ਰੈਸੈਸ ਕਰਨਾ ਹੈ, ਉਸ ਡਾਟੇ ਵਿਚ 'ਗਲੋਬਲ ਨਾਰਥ' ਦਾ ਪੱਲੜਾ ਭਾਰੂ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਸਰਚ ਇੰਜਣ ਕੋਈ 'ਕੀ-ਵਰਡ' ਭਰਨ ਉਪਰੰਤ ਨਤੀਜੇ 'ਗਲੋਬਲ ਨਾਰਥ' ਉਪਰ ਕੇਂਦਰਿਤ ਵਧੇਰੇ ਹੋਣਗੇ।

ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਭਾਸ਼ਾ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਖੇਤਰੀ ਭਾਸ਼ਾ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਚੱਲ ਰਹੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਕੀਪੀਡੀਆ ਨੂੰ ਵੀ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਅਧਿਐਨ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਕੀਪੀਡੀਆ ਦੇ ਕੁਝ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਪਹਿਲੂ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹਨ-

ਵਿਕੀਪੀਡੀਆ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਸ਼ਵਕੋਸ਼ ਤੋਂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਵਿਸ਼ਵਕੋਸ਼ 2003 ਤਕ 60 ਤੋਂ ਵੱਧ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿਚ ਉਪਲੱਬਧ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਸਮਾਜ ਇੰਟਰਨੈੱਟ ਅਤੇ ਤਕਨੀਕੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਨਾ ਵਿਕਸਤ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਕੀਪੀਡੀਆ ਸ਼ੁਰੂਆਤੀ ਦੌਰ ਵਿਚ ਜਿਆਦਾ ਗਤੀ ਨਹੀਂ ਫੜ

ਸਕਿਆ ਪ੍ਰੰਤੂ ਹੁਣ ਇਸ ਉਪਰ ਗਿਣਾਤਮਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਲੇਖਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਸਨਮਾਨਜਨਕ ਹੈ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਕੀਪੀਡੀਆ ਉਪਰ 50 ਹਜ਼ਾਰ ਤੋਂ ਵੱਧ ਲੇਖ ਹਨ। ਵੱਖ-ਵੱਖ ਵਿਕੀਪੀਡੀਆ ਦੇ ਲੇਖਾਂ ਦੇ ਅੰਕੜਿਆਂ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਅਧਿਐਨ Cultural Context Content (CCC) ਕਰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਅੰਕੜਿਆਂ ਅਨੁਸਾਰ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਕੀਪੀਡੀਆ ਉਪਰ ਕੁੱਲ ਲੇਖਾਂ ਵਿਚੋਂ ਤਕਰੀਬਨ 25 ਫੀਸਦੀ ਲੇਖ ਹੀ ਪੰਜਾਬ ਉਪਰ ਕੇਂਦਰਤ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ 23 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਲੇਖਾਂ ਵਿਚੋਂ ਅੱਧੇ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਲੇਖ ਉਹ ਹਨ ਜੋ ਪੰਜਾਬ ਦੀਆਂ ਥਾਵਾਂ ਨਾਲ ਸਬੰਧਿਤ ਹਨ ਭਾਵ ਜਿੱਥੇ ਨਕਸ਼ੇ ਰਾਹੀਂ ਜਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਲੇਖਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕੇਵਲ 6.42 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਉਹ ਲੇਖ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਿਰਲੇਖ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਜਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਸ਼ਬਦ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਕੀਪੀਡੀਆ ਉਪਰ 19.2 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਲੇਖ ਜੀਵਨੀ ਮੂਲਕ (Biographic) ਲੇਖ ਹਨ ਇਹਨਾਂ ਜੀਵਨੀ ਮੂਲਕ ਲੇਖਾਂ ਵਿਚੋਂ 34.1 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਲੇਖ ਔਰਤਾਂ ਬਾਰੇ ਹਨ। ਇੱਥੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਸਵਾਲ ਇਹ ਵੀ ਉਠਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਦੋਂ ਇੰਟਰਨੈੱਟ ਉਪਰ ਸਾਰੇ ਬਰਾਬਰ ਜੁੜੇ ਹੋਏ ਹਨ ਤਾਂ ਗਿਆਨ ਵਿਚ ਐਨਾ ਪਾੜਾ ਕਿਉਂ ਹੈ। ਇਸ ਪਾੜੇ ਨੇ ਭਵਿੱਖ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਸਰਚ ਇੰਜਣ ਦੀ ਨਤੀਜਿਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰਨਾ ਹੈ।

ਇੰਟਰਨੈੱਟ ਉਪਰ ਗਿਆਨ ਦੇ ਪਾੜੇ ਨੂੰ ਘੱਟ ਕਰਨ ਲਈ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਅਦਾਰੇ ਲਗਾਤਾਰ ਯਤਨਸ਼ੀਲ ਵੀ ਹਨ। ਇਸ ਸਬੰਧ ਵਿਚ ਵਿਕੀਮੀਡੀਆ ਫਾਉਂਡੇਸ਼ਨ ਨੇ ਕੁਝ ਯਤਨ ਵੀ ਕੀਤੇ। ਇਸ ਖੋਜ ਪੱਤਰ ਵਿਚ 'ਵਿਕੀਮੀਡੀਆ ਫਾਉਂਡੇਸ਼ਨ' ਵੱਲੋਂ ਕੀਤੇ ਯਤਨਾਂ ਦਾ ਵੀ ਅਧਿਐਨ ਕਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਾਂਗੇ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਯਤਨਾਂ ਦੇ ਨਤੀਜਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਕੀ ਕੁਝ ਸਾਹਮਣੇ ਆਇਆ।

ਵਿਕੀਮੀਡੀਆ ਫਾਉਂਡੇਸ਼ਨ ਨੇ ਭਾਰਤ ਦੀਆਂ ਖੇਤਰੀ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿਚ ਗਿਆਨ ਦੇ ਪਾੜੇ ਨੂੰ ਘੱਟ ਕਰਨ ਲਈ ਇਕ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ ਦਾ ਆਰੰਭ ਕੀਤਾ, ਜਿਸ ਦਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਨਾਮ 'ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ ਟਾਈਗਰ' ਰੱਖਿਆ। ਇਸ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ ਟਾਈਗਰ ਦਾ ਮੁੱਖ ਮਕਸਦ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿਕੀਪੀਡੀਆ ਅਤੇ ਭਾਰਤ ਦੀਆਂ ਖੇਤਰੀ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦੇ ਵਿਕੀਪੀਡੀਆ ਵਿਚ ਜੋ ਗਿਆਨ ਦਾ ਪਾੜਾ (Knowledge Gap) ਹੈ ਉਸ ਨੂੰ ਘੱਟ ਕਰਨਾ ਸੀ। ਇਸ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ ਅਧੀਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਵਿਕੀਪੀਡੀਆ ਉਪਰ ਕੰਮ (ਵਿਕੀਪੀਡੀਆ ਉਪਰ ਨਵੇਂ ਆਰਟੀਕਲ ਬਣਾਉਣੇ ਅਤੇ ਪੁਰਾਣੇ ਆਰਟੀਕਲਾਂ ਵਿਚ ਸੋਧ ਕਰਕੇ ਆਰਟੀਕਲ ਦੇ ਅਕਾਰ ਨੂੰ ਵਧਾਉਣਾ) ਕਰਨਾ ਸੀ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਲੈਪਟਾਪ ਅਤੇ ਇੰਟਰਨੈੱਟ ਦੀ ਸਹੂਲਤ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਸਤਹੀ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਦੇਖਣ ਨੂੰ ਇਹ ਗੱਲ ਠੀਕ ਲਗਦੀ ਹੈ ਕਿ ਗਿਆਨ ਪਾੜੇ (Knowledge Gap) ਨੂੰ ਘਟਾਇਆ ਜਾ ਸਕੇ ਤਾਂ ਜੋ ਭਾਰਤ ਦੀਆਂ ਖੇਤਰੀ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਦੀ ਗਿਆਨ ਸਮੱਗਰੀ ਇੰਟਰਨੈੱਟ ਉਪਰ ਉਪਲਬਧ ਹੋ ਜਾਵੇ। ਇਸ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਸਮੇਤ ਭਾਰਤ ਦੀਆਂ ਖੇਤਰੀ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦੇ ਵਿਕੀਪੀਡੀਆ ਦੇ ਸਰਗਰਮ ਵਰਤੋਂਕਾਰਾਂ ਨੇ ਵਧ-ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਹਿੱਸਾ ਲਿਆ। ਇਹ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ ਟਾਈਗਰ ਲਗਾਤਾਰ ਦੋ ਸਾਲ ਵਿਚ ਦੋ ਵਾਰ ਚੱਲਿਆ ਅਤੇ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਕਰੋਨਾ ਸੰਕਟ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦੁਬਾਰਾ ਇਹ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ ਸ਼ੁਰੂ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਿਆ। ਜੇਕਰ ਅਸੀਂ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਕੀਪੀਡੀਆ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਨਾਲ ਇਸ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ ਟਾਈਗਰ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕਰੀਏ ਤਾਂ ਕੁਝ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਸਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਜਿਸ ਨੀਅਤ ਨਾਲ ਵਿਕੀਮੀਡੀਆ ਫਾਉਂਡੇਸ਼ਨ ਨੇ ਗਿਆਨ ਦੇ ਪਾੜੇ ਨੂੰ ਘੱਟ ਕਰਨ ਲਈ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ ਟਾਈਗਰ ਨਾਲ ਦਾ ਇਕ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਸੀ ਉਹ ਉਸ ਵਿਚ ਸਫਲ ਹੋਇਆ ਹੈ ਜਾਂ ਨਹੀਂ? ਕੀ ਲਿੰਗ ਅਧਾਰਿਤ ਇੰਟਰਨੈੱਟ ਉਪਰ ਜੋ ਗਿਆਨ ਦਾ ਪਾੜਾ ਦੇਖਣ ਨੂੰ ਮਿਲਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਵਿਚ ਕੋਈ ਗੌਲਣਯੋਗ ਤਬਦੀਲੀ ਆਈ ਹੈ? ਕੀ ਇੰਟਰਨੈੱਟ ਉਪਰ ਔਰਤਾਂ ਨਾਲ ਸਬੰਧਿਤ ਗਿਆਨ ਵਿਚ ਕੋਈ ਵਾਧਾ ਹੋਇਆ ਹੈ? ਕੀ ਇਸ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ ਟਾਈਗਰ ਦੇ ਖਤਮ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸਮਾਜ ਅਤੇ ਇੰਟਰਨੈੱਟ ਉਪਰ ਜੋ ਹਾਸ਼ੀਆਕ੍ਰਿਤ ਵਰਗ ਹਨ ਕੀ ਉਹਨਾਂ ਬਾਰੇ ਉਪਲਬਧ ਗਿਆਨ ਸਮੱਗਰੀ ਵਿਚ ਕੋਈ ਵਾਧਾ ਹੋਇਆ ਹੈ ਜਾਂ ਇਹਨਾਂ ਵਰਗਾਂ ਬਾਰੇ ਮਿਲਦੇ ਗਿਆਨ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਦੇ ਹਾਲਤ ਜਿਉਂ ਦੀ ਤਿਉਂ ਹਨ? ਇਸ ਪੇਪਰ ਦੇ ਅਗਲੇ ਭਾਗ ਵਿਚ ਅਸੀਂ ਇਹਨਾਂ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸਵਾਲਾਂ ਦੇ ਜਵਾਬ ਲੱਭਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਾਂਗੇ। ਇਹਨਾਂ ਸਵਾਲਾਂ ਦੇ ਜਵਾਬ ਲੱਭਣ ਦਾ ਮਕਸਦ ਸਾਡਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਜੋ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਘੱਟ ਗਿਣਤੀ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਪਰੰਪਰਾਵਾਂ (ਗਿਆਨ ਅਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ) ਦੇ ਹਿਤੈਸ਼ੀ ਦੱਸਦੀਆਂ ਹਨ, ਕੀ ਉਹ ਵਾਕਿਆ ਹੀ ਘੱਟ ਗਿਣਤੀਆਂ ਦੀਆਂ ਹਿਤੈਸ਼ੀ ਹਨ? ਜਾਂ ਸਿਰਫ ਹਿਤੈਸ਼ੀ ਹੋਣ ਦਾ ਸਿਰਫ ਲੋਕ ਦਿਖਾਵਾ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ।

ਇਸ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਵਿਚ ਗੂਗਲ ਵੱਲੋਂ ਇਕ ਵਿਕੀਪੀਡੀਆ ਆਰਟੀਕਲਾਂ ਦੀ ਇਕ ਸੂਚੀ ਉਪਲਬਧ ਕਰਵਾਈ ਗਈ। ਇਹ ਆਰਟੀਕਲ ਉਹ ਸਨ, ਜਿਹੜੇ ਆਰਟੀਕਲ ਵਿਕੀਪੀਡੀਆ ਉਪਰ ਸਭ ਤੋਂ

ਵੱਧ ਦੇਖੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਵਿਕੀਮੀਡੀਆ ਫਾਉਂਡੇਸ਼ਨ ਦਾ ਮਕਸਦ ਸੀ ਕਿ ਜਿਹੜੇ ਆਰਟੀਕਲ ਲੋਕ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਵਧੇਰੇ ਦੇਖਦੇ ਹਨ, ਉਹਨਾਂ ਆਰਟੀਕਲਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਖੇਤਰੀ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿਚ ਅਨੁਵਾਦ ਕਰਵਾ ਲਿਆ ਜਾਵੇ, ਇਸ ਢੰਗ ਨਾਲ ਇੰਟਰਨੈੱਟ ਉਪਰ ਗਿਆਨ ਦਾ ਜੋ ਪਾੜਾ ਦੇਖਣ ਨੂੰ ਮਿਲਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਟ ਮਾਤਰਾ ਵਿਚ ਕਮੀ ਆ ਜਾਵੇਗੀ। ਇੱਥੇ ਸਭ ਤੋਂ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸਵਾਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਕੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿਕੀਪੀਡੀਆ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਕੀਪੀਡੀਆ ਦੇ ਪਾਠਕ ਇੱਕੋ ਹਨ? ਕੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿਕੀਪੀਡੀਆ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਕੀਪੀਡੀਆ ਦੇ ਪਾਠਕਾਂ ਦੀਆਂ ਰੁਚੀਆਂ ਇੱਕੋ ਹਨ? ਇੱਥੇ ਸਵਾਲ ਇਹ ਵੀ ਉੱਠਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਕਿਵੇਂ ਤਹਿ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿ ਜਿਹੜੇ ਆਰਟੀਕਲ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿਕੀਪੀਡੀਆ ਉਪਰ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਪੜ੍ਹੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਕੀ ਉਹੀ ਆਰਟੀਕਲ ਕਿਸੇ ਖੇਤਰੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਵੱਧ ਪੜ੍ਹਿਆ ਜਾਵੇ? ਵਿਕੀਪੀਡੀਆ ਦੀ ਆਪਣੀ ਖੋਜ ਅਨੁਸਾਰ ਖੇਤਰੀ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦੇ ਵਿਕੀਪੀਡੀਆ ਦੇ ਪਾਠਕ ਵੱਖ ਰੁਚੀਆਂ ਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿਕੀਪੀਡੀਆ ਦੇ ਪਾਠਕ ਹੋਰ ਰੁਚੀਆਂ ਦੇ ਹਨ। ਜੋ ਆਰਟੀਕਲ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿਕੀਪੀਡੀਆ ਉਪਰ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਵਾਰ ਦੇਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜ਼ਰੂਰੀ ਨਹੀਂ ਕੇ ਉਹੀ ਆਰਟੀਕਲ ਖੇਤਰੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਵੀ ਉਨ੍ਹੀ ਵੱਡੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਹੀ ਦੇਖਿਆ ਜਾਵੇ।

ਵਿਕੀਮੀਡੀਆ ਫਾਉਂਡੇਸ਼ਨ ਨੇ ਆਰਟੀਕਲਾਂ ਦੀ ਇਕ ਸੂਚੀ ਜਾਰੀ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਕਿ ਜਿਸ ਵੀ ਵਿਕੀਪੀਡੀਆ ਵਰਤੋਂਕਾਰ ਨੇ ਇਹ ਪੁੱਜੈਕਟ ਟਾਈਗਰ ਵਿਚ ਹਿੱਸਾ ਲੈਣਾ ਹੈ, ਉਹ ਇਸ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕੀਤੀ ਸੂਚੀ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਆਰਟੀਕਲ ਬਣਾਏਗਾ। ਸੂਚੀ ਤੋਂ ਬਾਹਰੋਂ ਬਣਾਏ ਆਰਟੀਕਲ ਨੂੰ ਪੁੱਜੈਕਟ ਟਾਈਗਰ ਦੀ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਰੱਖਿਆ ਜਾਵੇਗਾ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿਕੀਪੀਡੀਆ 'ਤੇ ਜਿਹੜੇ ਆਰਟੀਕਲ ਵੱਧ ਸਰਚ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਸੀ, ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਸੂਚੀ ਮਿਲੀ ਸੀ। ਇਸ ਸੂਚੀ ਵਿਚ ਜ਼ਿਆਦਾ ਆਰਟੀਕਲ ਗਲੋਬਲ ਨਾਰਥ ਬਾਰੇ ਹੀ ਹਨ, ਭਾਵ ਯੂਰਪੀਅਨ-ਅਮਰੀਕਾ ਲੋਕਾਂ, ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਥਾਵਾਂ ਆਦਿ ਬਾਰੇ ਹੀ ਸਨ।

- ਪਹਿਲੇ ਪੁੱਜੈਕਟ ਟਾਈਗਰ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਕੀਪੀਡੀਆ ਉਪਰ ਬਣੇ ਲੇਖਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ- 1320
- ਦੂਜੇ ਪੁੱਜੈਕਟ ਟਾਈਗਰ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਕੀਪੀਡੀਆ ਉਪਰ ਬਣੇ ਲੇਖਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ - 1747

ਜੋ ਲੇਖ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਕੀਪੀਡੀਆ ਉਪਰ ਇਸ ਪੁੱਜੈਕਟ ਅਧੀਨ ਲਿਖੇ ਗਏ, ਉਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕੁਝ ਦੀਆਂ ਉਦਾਹਰਣਾਂ ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ ਹਨ-

- ਐਲਬਰਟ ਬੈਂਡੂਰਾ, ਸਟੈਨਫੋਰਡ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਵਿਚ ਮਨੋਵਿਗਿਆਨ ਦਾ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਐਮੀਰੀਟਸ ਹੈ।
- ਹਾਂਕ ਅਜ਼ਾਰੀਆ, ਇਕ ਅਮਰੀਕੀ ਅਦਾਕਾਰ, ਅਵਾਜ਼ ਅਦਾਕਾਰ, ਕਾਮੇਡੀਅਨ ਅਤੇ ਨਿਰਮਾਤਾ ਹੈ।
- ਲਾਰੇਂਸ ਜੀਨ ਡੇਵਿਡ, ਇਕ ਅਮਰੀਕੀ ਕਾਮੇਡੀਅਨ, ਲੇਖਕ, ਅਭਿਨੇਤਾ, ਨਾਟਕਕਾਰ ਅਤੇ ਨਿਰਮਾਤਾ ਹੈ।
- ਸਰ ਰੋਜਰ ਗਿਲਬਰਟ ਬੈਨੀਸਟਰ, ਇਕ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਅਥਲੀਟ ਹੈ।
- ਲਾਰੈਂਸ ਲੈਰੀ ਪੇਜ, ਇਕ ਅਮਰੀਕੀ ਕੰਪਿਊਟਰ ਵਿਗਿਆਨੀ ਹੈ।

ਇਸ ਪੁੱਜੈਕਟ ਟਾਈਗਰ ਲਈ ਵਿਕੀਮੀਡੀਆ ਫਾਉਂਡੇਸ਼ਨ ਨੇ ਜੋ ਸੂਚੀ ਦਿੱਤੀ ਸੀ ਉਸ ਵਿਚ 90 ਫੀਸਦੀ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਆਰਟੀਕਲ ਗਲੋਬਲ ਨਾਰਥ ਬਾਰੇ ਹੀ ਹਨ। ਭਾਵ ਇੰਟਰਨੈੱਟ ਉਪਰ ਭਾਰਤ ਦੀਆਂ ਖੇਤਰੀ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿਚ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਵਰਤੋਂਕਾਰ ਗਲੋਬਲ ਨਾਰਥ ਦੇ ਗਿਆਨ ਨੂੰ ਹੀ ਭਾਰਤ ਦੀਆਂ ਖੇਤਰੀ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿਚ ਲਿਖਣਗੇ।

ਇਸ ਵਿਚ ਕੋਈ ਇਤਰਾਜ਼ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿ ਦੁਨੀਆਂ ਭਰ ਦਾ ਗਿਆਨ ਤੁਹਾਡੀ ਖੇਤਰੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਉਪਲਬਧ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਸਵਾਲ ਇਹ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਕਿ ਗਿਆਨ ਦਾ ਪਾੜਾ (Knowledge Gap) ਪਹਿਲਾਂ ਤੋਂ ਹੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿਕੀਪੀਡੀਆ ਉਪਰ ਹੈ, ਉਹੀ ਪਾੜਾ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਕੀਪੀਡੀਆ ਅਤੇ ਭਾਰਤ ਦੀਆਂ ਹੋਰ ਖੇਤਰੀ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦੇ ਵਿਕੀਪੀਡੀਆ ਉਪਰ ਬਣ ਗਿਆ। ਗੂਗਲ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਨਾਲ ਇਸ ਸਬੰਧ ਵਿਚ ਮੀਟਿੰਗ ਵੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਇਸ ਖੋਜ ਪੇਪਰ ਦਾ ਲੇਖਕ ਉਸ ਮੀਟਿੰਗ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਸੀ। ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਕੀਪੀਡੀਆ ਦੇ ਵਲੰਟੀਅਰ ਸੰਪਾਦਕਾਂ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਤੋਂ ਮੰਗ ਰੱਖੀ ਕਿ ਸਾਨੂੰ ਗੁਰਮੁਖੀ ਵਿਚ ਜੋ ਕੀ ਵਰਡ ਵੱਧ

ਸਰਚ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਸੂਚੀ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਜੋ ਉਹ ਗਿਆਨ ਸਮੱਗਰੀ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕੇ ਜਿਸ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕ ਆਪਣੀ ਮਾਤ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਇੰਟਰਨੈੱਟ ਉਪਰ ਵਧੇਰੇ ਆਪਣੀ ਖੋਜ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਬਣਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਅਜਿਹੀ ਕੋਈ ਵੀ ਸੂਚੀ ਦੇਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

ਇੱਥੇ ਇਹ ਸਵਾਲ ਉਠ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਿਹੜੇ 'ਕੀ-ਵਰਡ' ਗੂਗਲ ਵਿਚ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸਰਚ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਕੀ ਉਹ ਨਿਰਪੱਖ ਹੋਣਗੇ ਜਾਂ ਕੀ ਉਹ ਸਾਰੇ ਵਰਗਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਨਿੱਧਤਾ ਕਰਦੇ ਹੋਣਗੇ? ਕੀ ਉਹ ਲਿੰਗ ਅਤੇ ਜਮਾਤ ਅਧਾਰਿਤ ਬਰਾਬਰਤਾ ਰੱਖਦੇ ਹੋਣਗੇ। ਸਾਨੂੰ ਇਹ ਅਧਿਐਨ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ ਕਿ ਕਿਹੜਾ ਗਿਆਨ ਪਹਿਲ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਤਿਆਰ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ? ਸਾਡੀ ਪਰਾਥਮਿਕਤਾ ਕੀ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ? ਕੀ ਅਸੀਂ ਇੰਟਰਨੈੱਟ ਉਪਰ ਆਪਣੀ ਖੇਤਰੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਗਲੋਬਲ ਨਾਰਥ ਬਾਰੇ ਗਿਆਨ ਸਮੱਗਰੀ ਤਿਆਰ ਕਰਨੀ ਹੈ ਜਾਂ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਖੇਤਰੀ ਗਿਆਨ ਨੂੰ ਡਿਜੀਟਲ ਸਪੇਸ ਉਪਰ ਲੈ ਕੇ ਆਉਣਾ ਹੈ। ਭਲਾਂ ਹੀ ਡਿਜੀਟਲ ਗਿਆਨ ਸਰੋਤਾਂ ਉਪਰ ਕਾਬਜ਼ ਗੂਗਲ ਵਰਗੀਆਂ ਕੰਪਨੀਆਂ ਅਜਿਹੀਆਂ ਸੂਚੀਆਂ ਨਾ ਦੇਣ ਜਿੱਥੋਂ ਇਹ ਪਤਾ ਲੱਗ ਸਕੇ ਕਿ ਕਿਸੇ ਵੀ ਸਰਚ ਇੰਜਣ ਵਿਚ ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿਪੀ ਵਿਚ ਵਧੇਰੇ ਕੀ ਸਰਚ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਕੀਪੀਡੀਆ ਦੀ ਲੋਕਲ ਟੀਮ ਨੂੰ ਇਹ ਫੈਸਲਾ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਕਿਹੜਾ ਗਿਆਨ ਪਹਿਲ ਦੇ ਅਧਾਰ ਉਪਰ ਤਿਆਰ ਕਰਨਾ ਹੈ।

ਅੰਤ ਵਿਚ ਇਹੀ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜੋ ਇੰਟਰਨੈੱਟ ਰਾਹੀਂ ਮੁਫਤ ਵਿਚ ਮਿਲ ਰਿਹਾ ਹੈ ਉਸ ਦੇ ਪਿਛਲੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿਕੀਪੀਡੀਆ ਉਪਰ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਕੀਪੀਡੀਆ ਉਪਰ ਹਾਸ਼ੀਆਕ੍ਰਿਤ ਵਿਸ਼ਿਆ ਬਾਰੇ ਗਿਆਨ ਉਤਪਾਦਨ ਬਾਰੇ ਸੋਚਣਾ ਪਵੇਗਾ। ਵਿਕੀਮੀਡੀਆ ਫਾਉਂਡੇਸ਼ਨ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਨਾਲ ਅਸੀਂ ਇੰਟਰਨੈੱਟ ਉਪਰਲੀ ਗਿਆਨ ਦੀ ਇਸ ਰਾਜਨੀਤੀ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਬਸਤੀਵਾਦੀ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਮੁੱਢ ਨਾਲ ਜੋੜ ਕੇ ਵੀ ਦੇਖ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਜਦੋਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਉਪਰ ਪੂਰਨ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਮੁੱਢਲੇ ਕੰਮਾਂ ਵਿਚ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਕੰਮ ਇਹ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਛਾਪਾਖਾਨਾ ਲਾਇਆ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਧਾਰਮਿਕ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਛਾਪ ਕੇ ਵੱਡੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਵੰਡਿਆ। ਇਸ ਛਾਪੇਖਾਨੇ ਕਾਰਨ ਹੀ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਸੰਭਾਲ ਹੋ ਗਈ। ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਲਹਿਰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਧਾਰਮਿਕ ਪੁਸਤਕਾਂ ਨੂੰ ਛਾਪੇਖਾਨੇ ਦੀ ਮਦਦ ਨਾਲ ਲੋਕਾਂ ਤਕ ਲੈ ਕੇ ਗਈ। ਇਸ ਸਾਰੇ ਵਰਤਾਰੇ ਦੀ ਸਤਹੀ ਸਮਝ ਤਾਂ ਇਹ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਜਾਂ ਇਸਾਈ ਮਿਸ਼ਨਰੀਆਂ ਨੇ ਛਾਪਾਖਾਨਾ ਲਾਇਆ ਜਿਸ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਨੂੰ ਵੱਡਾ ਹੁਲਾਰਾ ਮਿਲਿਆ। ਪਰ ਜੇ ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਡੂੰਘਾਈ ਨਾਲ ਦੇਖਣਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਅਜਿਹਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਜਾਂ ਇਸਾਈ ਮਿਸ਼ਨਰੀਆਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਧਰਮ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ-ਪਾਸਾਰ ਲਈ ਅਜਿਹੇ ਕਦਮ ਪੁੱਟੇ ਜਿਸ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਅਤੇ ਸਾਹਿਤ ਨੂੰ ਵੀ ਹੁਲਾਰਾ ਮਿਲਿਆ। ਪਰ ਬਸਤੀਵਾਦ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਅਤੇ ਸਾਹਿਤ ਉਪਰ ਆਪਣਾ ਜੋ ਅਸਰ ਪਾਇਆ ਹੈ ਉਸ ਦਾ ਗਲਬਾ ਹਾਲੇ ਤਕ ਵੀ ਟੁੱਟਣ ਦਾ ਨਾਮ ਨਹੀਂ ਲੈ ਰਿਹਾ। ਤਕਨੀਕ ਦੇ ਇਸ ਯੁੱਗ ਅੰਦਰ ਵੀ ਠੀਕ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਤਿਹਾਸ ਦੁਹਰਾਇਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਹੁਣ ਬਸਤੀਆਂ ਭੌਤਿਕ ਸਪੇਸ ਦੀ ਥਾਂ ਵਰਚੂਅਲ ਸਪੇਸ ਉਪਰ ਬਣ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਇੰਟਰਨੈੱਟ ਉਪਰ ਜ਼ਿਆਦਾ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਵੈਬਸਾਈਟਾਂ ਅਮਰੀਕਾ ਅਧਾਰਿਤ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਆਪਣੀਆਂ ਵਰਚੂਅਲ ਸਪੇਸ ਉਪਰ ਬਸਤੀਆਂ ਦਾ ਨਿਰਮਾਣ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਵਰਚੂਅਲ ਸਪੇਸ ਦੀਆਂ ਬਸਤੀਆਂ ਇਸਾਈ ਮਿਸ਼ਨਰੀਆਂ ਵਾਂਗ ਆਪਣੀ ਮਰਜ਼ੀ ਦਾ ਗਿਆਨ ਉਤਪਾਦਿਤ ਕਰਵਾ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਪੰਜਾਬੀ ਸਮੇਤ ਹੋਰ ਖੇਤਰੀ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿਚ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਨੂੰ ਇਹਨਾਂ ਬਸਤੀਆਂ ਦੇ ਡਿਜੀਟਲ ਹਮਲਿਆਂ ਤੋਂ ਬਚਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਈਚਾਰੇ ਨੂੰ ਵਧੇਰੇ ਆਪਣਾ ਵਧੇਰੇ ਧਿਆਨ ਖੇਤਰੀ ਗਿਆਨ ਆਪਣੀ ਖੇਤਰੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਬਾਈਨਰੀ ਕੋਡ ਵਿਚ ਤਬਦੀਲ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ ਤਾਂ ਜੋ ਕੋਈ ਵੀ ਸਰਚ ਇੰਜਣ ਜਿੰਨੀ ਸਪੇਸ 'ਗਲੋਬਲ ਨਾਰਥ' ਨੂੰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, ਉਨ੍ਹੀ ਸਪੇਸ ਹੀ 'ਗਲੋਬਲ ਸਾਉਥ' ਦੇ ਹਿੱਸੇ ਵੀ ਆ ਸਕੇ ਅਤੇ ਉਹ ਆਪਣੇ ਪੱਖਪਾਤੀ ਰਵੱਈਏ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਸੁਭਾਅ ਅਨੁਸਾਰ ਨਿਰਪੱਖ ਹੋ ਕੇ ਸਧਾਰਨ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਨਤੀਜੇ ਦੇਣ ਲਈ ਯਤਨਸ਼ੀਲ ਹੋਵੇ।

ਹਵਾਲੇ

1. McCarthy, John, Minsky, Marvin, Rochester, Nathan, Shannon, Claude (31 August 1955), A Proposal for the Dartmouth Summer Research Project on Artificial Intelligence, <https://web.archive.org/web/20080930164306/http://www-formal.stanford.edu/jmc/history/dartmouth/dartmouth.html> ਦੇਖਣ ਦਾ ਸਮਾਂ ਅਤੇ ਮਿਤੀ 11/11/20203, 4.30 ਸ਼ਾਮ।
2. Solon Barocas, Sophie Hood, and Malte Ziewitz. 2013. Governing algorithms: A provocation piece. SSRN. Paper presented at Governing Algorithms conference. (2013). https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2245322
3. ਗਲੋਬਲ ਸਾਊਥ ਵਿੱਚ ਵਿਕਾਸਸ਼ੀਲ ਦੇਸ਼ ਆਉਂਦੇ ਹਨ।
4. ਗਲੋਬਲ ਨੋਰਥ ਵਿੱਚ ਵਿਕਸਤ ਦੇਸ਼ ਆਉਂਦੇ ਹਨ।
5. ਵਰਲਡ ਇੰਟਰਨੈੱਟ ਸਟੇਟਸ, <https://www.internetworldstats.com/stats.htm> ਦੇਖਣ ਦਾ ਸਮਾਂ ਅਤੇ ਮਿਤੀ 11/11/20203, 4.30 ਸ਼ਾਮ।
6. ਟੌਪ ਵੈਬਸਾਈਟ ਰੈਂਕਿੰਗ, <https://www.similarweb.com/top-websites/> ਦੇਖਣ ਦਾ ਸਮਾਂ ਅਤੇ ਮਿਤੀ 9/11/20203, 3.30 ਸ਼ਾਮ।
7. Whose Knowledge, Public Online Knowledge, <https://whoseknowledge.org/issues/public-online-knowledge/> ਦੇਖਣ ਦਾ ਸਮਾਂ ਅਤੇ ਮਿਤੀ 10/11/20203, 5.00 ਸ਼ਾਮ।
8. Graham, M., Hogan, B., Straumann, R. K., and Medhat, A. 2014. Uneven Geographies of User-Generated Information: Patterns of Increasing Informational Poverty. *Annals of the Association of American Geographers*. 104(4). 746-764.
9. Whose Knowledge, ਸੰਸਥਾ ਦੀ ਵੈਬਸਾਈਟ ਦਾ ਲਿੰਕ, <https://whoseknowledge.org/about-us/>
10. ਅਨੁਸੂਈਆ, Decolonizing the Internet: What is it about? <https://whoseknowledge.org/initiatives/decolonizing-the-internet/> Retrieved May 17, 2023
11. Density Map of All Geographic Coordinates, https://www.reddit.com/r/MapPorn/comments/o6pok/density_map_of_all_geographic_coordinates_1%20isted/
12. ਵਿਕੀਪੀਡੀਆ ਫਾਊਂਡੇਸ਼ਨ <https://www.wikimedia.org/> Retrieved May 18, 2023.
13. Project Tiger Editathon 2018. (2023, April 16). Meta. Retrieved 02:09, May 19, 2023 from https://meta.wikimedia.org/w/index.php?title=Project_Tiger_Editathon_2018&oldid=24877237.

